

Збройні заходи влади проти демонстрації 21 серпня 1969 р. фактично завершили період легальної активності громадської спільноти і означали кінець спроб демократизації суспільних відносин, політичної системи, господарства, невиробничої сфери на цьому етапі. Антиінтервенційні заходи чеської громадськості свідчили про те, що населення Чехословаччини однозначно негативно оцінювало перебування радянських військ на території своєї країни, але реальної можливості впливати на перебіг подій воно не мало.

Отже, військова інтервенція та радянська військова присутність кардинально змінили внутрішню ситуацію в країні і перетворили радянське керівництво у домінуючий чинник чехословацької політичної сцени. Партійно-урядові структури Радянського Союзу отримали можливість безпосередньо брати участь у політичному житті країни, втручатися у будь-які внутрішньо- та зовнішньополітичні справи і протягом всього періоду існування режиму “нормалізації” залишались його гарантом, перетворюючи державний суверенітет Чехословаччини певною мірою умовне поняття.

Одним з можливих напрямків подальших досліджень може бути визначення впливу радянських військових контингентів у колишніх країнах народної демократії, зокрема у Східній Німеччині, Польщі та Угорщині, на внутрішньополітичну ситуацію та позиції на міжнародній арені цих країн у період радянського диктату.

1. Belda J. *Konečná fáze obroděho procesu // Československo roku 1968. – Praha, 1993. – 584 s. 2. Bárta M. Pokus o záchranu reformního programu // Československo roku 1968, 2.díl: Počátky normalizace. – Praha: Laterna magica, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 584 s. 3. Proměny Pražského jara // Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postoich v československé společnosti 1968 – 1969. – Brno, 1993. – 445 s. 4. Svědectví o roce 1968 v Ostravě // Studie, vzpomínky, dokumenty. Připravil K. Jiřík – Ostrava: Tilia, 1998. – 431s. 5. Lederer A. Jan Palach. Zpráva o životě, činu a smrti českého studenta. – Praha: Novinař, 1990. – 94 s. 6. Felcman O. Počátky ostré etapy normalizace // Československo roku 1968. – Praha: Laterna magica, 1993. 7. Otáhal M. První fáze opozice proti tzv. normalizaci (1969–1972) // Dvě desetiletí před listopadem 89. – Praha: Sborník, 1993. – S. 11–33.*

УДК 94 (497.5) “1990-1999”

М.З. Нагірний

Київський інститут міжнародної економіки та підприємництва

ВІД ПОЛІЦІЇ ДО АРМІЇ: ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ХОРВАТСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ (1990–1991)

© Нагірний М.З., 2006

Розглянуто умови виникнення і становлення збройних сил Республіки Хорватія на етапі її конституювання від федеральної одиниці до союзної держави.

The present work considers the conditions of organization and establishment of Croatia’s armed forces during the period of its development from federal unit to an independent state.

Мета роботи – висвітлити особливості процесу формування збройних сил Хорватії на тлі подій, які відбувалися у цій республіці на зламі 1980–1990-х років. Наукова новизна і актуальність теми полягають у тому, що вона є практично недослідженою у вітчизняній історіографії, а процеси, що відбувалися у цей період у Радянському Союзі і Югославській Федерації, мали багато спільних ознак.

Зміни на політичній арені Центрально-Східної Європи, розпочаті наприкінці 80-х років ХХ ст., значною мірою вплинули на суспільно-політичні процеси у Соціалістичній Федеративній

Республіці Югославія (СФРЮ). Югославська державність чимраз більше набувала ознак конфедерації за послаблення зв'язків між республіками.

Процес поглиблення національно-демократичного руху у Хорватії призвів до запровадження багатопартійності у республіці. На парламентських виборах у травні 1990 р. переміг правоцентристський Хорватський демократичний союз (ХДС), який взяв курс на поступовий вихід Хорватії зі складу СФРЮ. Лідера партії Франьо Туджмана було обрано президентом республіки.

Офіційний Белград із занепокоєнням спостерігав за подіями, що відбувалися у Хорватії. Силою, здатною призупинити демократичні процеси у цій республіці, федеральне керівництво вбачало Югославську народну армію (ЮНА). На початку 1990-х років в ЮНА було 63,2 % сербів, 12,6 % хорватів, 6,2 % чорногорців, 2,8 % словенців, – тобто серби та чорногорці становили непропорційно велику частку в армії і особливо у її керівництві [15, с. 289]. За 15 днів до парламентських виборів у Хорватії командувач ЮНА, генерал Велько Кадиевич заявив, що армія “буде рішуче чинити опір силам, що підривають основи СФРЮ” [12, с. 217]. Однак пропозицію керівництва ЮНА – запровадження надзвичайного стану – не прийняла Президія СФРЮ, оскільки серби не становили там більшості [10, с. 778].

Сигналом до втручання ЮНА у хорватські справи стала перемога на парламентських виборах ХДС. Вже 14 травня 1990 р. Генштаб збройних сил Югославії видав розпорядження вилучити 210 тис. одиниць зброї зі складів сил Територіальної оборони Хорватії (Територіальна оборона була утворена 1970 р. як організація добровольців від окремих республік і на доповнення регулярним частинам у можливій тривалій війні – *М.Н.*) і перевезти на склади ЮНА. Це здійснювалося “...заради безпечного перебування і збереження озброєння та боєприпасів Територіальної оборони”. Операцію було проведено без схвалення Президії СФРЮ. При цьому В. Кадиевич зазначив, що зброя має бути виключно у розпорядженні армії, а не республік, які на це не мають права, і висловив припущення про можливе повернення зброї, якщо республіки забезпечать надійні умови її зберігання [15, с. 292–293].

Зброю Територіальної оборони передали на вимогу генштабу з Белграда хорватські комуністи, які ще не встигли офіційно поступитися владою ХДС. Пізніше їх лідер І. Рачан пояснював передачу зброї прагненням не піддаватись на провокацію, якою в такий спосіб Сербія хотіла викликати невдоволення хорватів, аби мати привід для інтервенції. Ф. Туджман взагалі заявив, що до передачі зброї не потрібно ставитися трагічно, бо його влада має “інші плани”. Згодом виявилось, що йшлося про придбання сучасніших видів озброєнь, і впродовж 1991 р. Загреб мав значно кращу зброю, ніж віддав [18, с. 190–191].

Прийнята 22 грудня 1990 р. Конституція Хорватії запроваджувала двопалатний парламент Сабор (Палату провінцій і Палату представників) і передбачала посаду президента. На Палату представників було покладено, крім усього іншого, вирішення питання війни і миру та зміни державних кордонів. Президент став головнокомандувачем збройних сил, а стаття 101 Конституції передбачала надання йому надзвичайних повноважень – “у випадку стану війни, або за наявності безпосередньої загрози незалежності та єдності Республіки” [2, с. 394].

До різкого загострення протистояння між Загребом і федеральним центром призвело втілення у життя сьомої статті Хорватської конституції, якою передбачалась організація власних збройних сил [2, 375]. 9 січня 1991 р. Президія СФРЮ прийняла постанову про роззброєння і розпуск усіх незаконних збройних формувань. Появу власних військових формувань Загреб пояснював необхідністю захисту своєї молоді демократії. До того ж керівники Хорватії наполегливо переконували, що якоїсь особливої армії, крім спецпідрозділів міністерства внутрішніх справ, у республіці немає.

У Белграді на той час вже розгорнулася антихорватська кампанія. Так, газета “Политика” повідомила про плани хорватської влади створити власну армію чисельністю до 600 тис. осіб [3, с. 13]. 26 січня 1991 р. мала вступити в силу домовленість, за якою в ЮНА відмінялася бойова готовність. Тоді ж Ф. Туджман повинен був віддати наказ про розпуск республіканських збройних

формувань. Проте напередодні по югославському телебаченню було продемонстровано відеофільм, знятий югославськими спецслужбами прихованою камерою, про таємні плани хорватського керівництва. З фільму випливало, що, починаючи з 11 жовтня 1990 р., Хорватія таємно отримувала зброю з Угорщини. Також оприлюднювалися плани хорватських військових щодо ліквідації югославських армійських формувань і про співпрацю між Загребом і Вашингтоном. Посол США категорично відкинув наведені у фільмі висловлювання про допомогу американців хорватам, а угорський уряд офіційно вибачився перед югославським керівництвом. Звинувачений у фільмі військовий міністр Хорватії Мартін Шпегель назвав його "...фальшивкою, яку підготувало військове командування для дискредитації хорватського керівництва в очах громадськості" [4; 8].

Федеральний уряд не зміг використати фільм у своїх цілях (зокрема, для арешту М. Шпегеля), оскільки на перешкоді стало могутнє патріотичне піднесення хорватів. З усієї Хорватії і з-за кордону надходило багато телеграм з висловлюваннями про готовність захистити хорватський уряд у випадку нападу [11, с. 550]. Коли військовий трибунал все-таки видав розпорядження про арешт М. Шпегеля, 100-тисячний мітинг у Загребі 26 січня 1991 р. відкинув ці звинувачення (Шпегеля так ніколи і не було заарештовано) [9, с. 356]. У Спліті учасники мітингу перед приміщенням командування військового округу заявили, що "...пожертвують життям заради захисту батьківщини від агресорів" [3, с. 13].

Така підтримка підбадьорила керівництво Хорватії. У відповідь на спроби федерального уряду роззброїти хорватські загони Рада народної оборони і захисту в Загребі ухвалила, що незаконно воєнізовані групи в Хорватії можуть бути роззброєні лише хорватським міністром внутрішніх справ, і що ЮНА в жодному разі не повинна бути перетворена на силу для усунення демократично обраного уряду [11, с. 550].

Політичне протистояння між Загребом і Белградом ускладнювалось наявністю на території Хорватії значної сербської меншини. За результатами перепису 1991 р. серби становили 12,2 % населення Хорватії. Їх масове звільнення під час чистки адміністративних і поліцейських органів, повалення антифашистських пам'яток і зниження статусу сербської мови породили у місцевих сербів уявлення про повернення до часів Незалежної Держави Хорватія (НДХ). У структурних змінах серби вбачали загрозу своєму привілейованому становищу як представників правлячої партії і панівного народу СФРЮ [11, с. 35].

Основною політичною силою хорватських сербів стала Сербська демократична партія. На початку липня 1990 р. представники 17 округів, у яких проживала значна частина сербів, проголосили створення "Сербської Автономної Країни". 25 липня було засновано Сербське національне віче (СНВ). 7 серпня 1990 р. СНВ ухвалило провести референдум з питання автономії сербів у Хорватії впродовж 19 серпня – 2 вересня [17, с. 523].

17 серпня 1990 р. Міністерство внутрішніх справ Хорватії направило у райони голосування спецпідрозділи для недопущення проведення референдуму. У відповідь серби почали споруджувати барикади. На території округу Кнін вони відібрали зброю у постів хорватської поліції, спорудили барикади, перервали комунікації між Загребом і південними районами республіки, а кнінський партійний осередок СДП оголосив стан війни. Усі подальші події відбувалися в подібний спосіб: група озброєних сербських цивільних осіб нападала на пости поліції, забирала зброю, споруджувала барикади і оголошувала про приєднання цієї території до Сербської Країни. Такі дії, оцінені у хорватській історіографії як "барикадна революція", на початку осені 1990 р. охопили заселені сербами центральні округи Хорватії, а згодом – частину Західної Славонії. Поступово виступи країнських сербів поширилися й на інші райони Хорватії, де вони становили більшість.

7 вересня 1990 р. Міністерство внутрішніх справ Хорватії висунуло сербам ультиматум: найпізніше до 11 вересня здати всю незареєстровану зброю. В іншому випадку воно обіцяло застосувати жорсткі заходи. Ультиматум підштовхнув лідерів країнських сербів до пошуків компромісу. 10 вересня 1990 р. відбулися переговори між СНВ і хорватською владою. Було

досягнуто домовленості про те, що всі проблеми мають вирішуватись політичним шляхом [6, с. 403–404].

Однак офіційний Загреб вирішив випередити події і 12 вересня 1990 р. для ефективнішого контролю над територіями зі змішаним населенням несподівано провів зміни персоналу у відділках поліції, замінивши сербів хорватами. У відповідь сербська Рада народної оборони звернулася із закликом не здавати зброї і не вірити хорватському керівництву [17, с. 524].

До кінця вересня 1990 р. підрозділи Міністерства внутрішніх справ Хорватії проводили вилучення зброї у резервного складу поліції, а серби рішуче виступали проти цього, що призводило до сутичок [6, с. 406–407]. На цей час Хорватія де-факто втратила контроль над дванадцятьма округами.

На підставі результатів серпневого референдуму 21 грудня 1990 р. у Кніні було проголошено утворення Сербської автономної області Країна (САО Країна). Одночасно курс на відокремлення від Хорватії взяли серби її східних районів. 7 січня 1991 р. було сформовано Сербське національне віче Славонії, Барані і Західного Срієму (СНВ СБіЗС) [6, с. 417]. 28 лютого вищі органи САО Країни прийняли ухвалу про відокремлення від Хорватії для того, щоб залишитись у Югославії. 19 березня аналогічні ухвали прийняли всі округи Сербської Країни.

Під час Великодніх свят 1991 р. відбулася збройна сутичка між хорватами та сербами на Плітвіцьких озерах (Ліка). Тоді ж було споруджено барикади на території Східної Хорватії (у селах навколо Вуковара). Хорватська влада, не маючи достатньо військових сил і бажаючи уникнути загострення конфлікту, продовжувала вести переговори з представниками СДП та намагалася розрядити ситуацію численними поступками. Зокрема, з в'язниці звільнила Г. Хаджича – лідера сербів у Східній Славонії, виплатила зарплати страйкуючим сербським працівникам підприємства “Борово”.

Генерали ЮНА вважали, що війна в Югославії вже розпочалась, і вимагали “розв’язати руки” війську. 5 квітня 1991 р. на зустрічі президентів Сербії і Югославії (відповідно Милошевича і Йовича) з Кадиевичем було прийнято рішення, що армія “буде боронити і себе, і сербський народ в Країні”.

Для уникнення війни Хорватія прийняла рішення, яким надала право ЮНА взяти під контроль зони конфлікту [10, с. 790]. 3 квітня 1991 р. Хорватія оголосила про незастосування сили щодо Сербської Країни, а лідери останньої, своєю чергою, зобов’язалися відкрити шляхи сполучення.

Проте домовленість не виконувалась. Ескалація напруженості призвела до кривавого інциденту у Боровому Селі (Східна Славонія), яке було перетворене сербами у суцільну казарму з величезними запасами зброї. 2 травня патруль хорватської поліції потрапив там у засідку. У результаті сутички було вбито 50 сербських повстанців та 12 співробітників хорватської поліції. Для розведення сторін у Борово Село увійшли танки ЮНА [13, с. 481].

Легітимність незалежності Хорватії (проголошена 25 червня 1991 р.) та цілісність її території не визнавалася сербами Югославської держави. Використовуючи існування значної сербської меншини у Хорватії і Боснії як виправдання, Сербія розпочала політику, спрямовану на перекроювання політичної карти регіону, щоб зібрати все сербське населення в одній державі.

Федеральний Белград, не знаходячи політичного вирішення проблем, вдався до сили, починаючи з 27 червня 1991 р., коли у Словенії відбулися сутички між місцевою територіальною обороною і підрозділами ЮНА. Хорватія солідаризувалась зі своїм західним сусідом. 2 липня жителі Загреба намагалися зупинити виїзд танків з місцевої казарми, які направлялись у Словенію. У результаті цієї акції загинуло троє цивільних осіб, а дев’ять було поранено [17, с. 532].

Наприкінці червня 1991 р. хорватським сербам вдалося оволодіти авіацією та озброєнням ЮНА після виведення її підрозділів зі Словенії. Розпочалася повномасштабна війна: окупація міст, ракетні обстріли, блокада. 3 липня 1991 р. близько сотні військових машин ЮНА увійшло у Бараню. 11 липня Ф. Туджман визнав неминучість загальної війни [7, с. 120].

У цій ситуації постало питання про перетворення підрозділів хорватського МВС у регулярні військові частини. Цей процес було започатковано ще 28 травня 1991 р., коли у Загребі відбувся урочистий марш-парад Національної гвардії, що символізувало поворот в організації і формуванні збройних сил республіки.

Непідготовлені хорватські війська опинилися перед подвійною загрозою: між добре озброєними локальними сербськими нерегулярними силами і підрозділами ЮНА, які наступали на сході республіки.

Одним з першочергових завдань для Хорватії стало забезпечення своєї армії зброєю. Часу і необхідних ресурсів для її виготовлення не було. Тому Хорватія намагалася вирішити цю проблему завезенням зброї з-за кордону і здобуттям її на складах ЮНА. З початку війни у кількох країнах Європи були заарештовані торговці зброєю, що призначалася для хорватських військ. Вдаючись до контрабанди зброї, хорвати часто діяли за принципом “швидше і дешевше”, тому на початковому етапі війни у них переважали SAR-80 (“сингапурки”). У вересні 1991 р. в Хорватії було затримано літак угандійської авіакомпанії з сотнями ящиків “сингапурок” на борту (хоча за документами перевозились медикаменти) [8, с. 28]. Сербія і ЮНА звинуватили офіційний Загреб у використанні іноземних найманців і військових інструкторів, засланих спецслужбами Німеччини, Австрії та Угорщини [1, с. 10–11].

Хорватському опору перешкоджало також ембарго на усі види зброї на території Югославії, запроваджене Радою Безпеки ООН 26 вересня 1991 р. Повітряний та морський простори Хорватії було закрито. Ембарго практично закріпило нерівний розподіл сил, оскільки ЮНА і її арсенал контролювалися сербами. Отже, Хорватія практично залишилась беззбройною [17, с. 535].

Тому вона вдалася до захоплення військового майна на своїй території. 12 вересня Ф. Туджман прийняв рішення про блокаду усіх казарм і аеродромів ЮНА [16, с. 46]. За таких умов частини останньої передавали озброєння, в окремих випадках це відбувалося після збройних сутичок. ЮНА практикувала також руйнування військових складів, аби вони не перейшли до рук хорватів.

“Війна за казарми” закінчилась 7 жовтня 1991 р., коли хорватська армія захопила останні стратегічні об’єкти на неокупованих частинах своєї території. Захоплені зброя, артилерійські і військові склади відіграли важливу роль в озброєнні хорватської армії. Трофеїв, захоплених тільки у казармах вараждинського корпусу, було у сім разів більше, ніж зброї, якою Хорватія володіла перед цим [11, с. 555].

Ще 7 липня 1991 р. за посередництва ЄС було досягнуто перемир’я, один з пунктів якого передбачав тримісячний мораторій на впровадження у життя закону про відокремлення Хорватії. Але війна набувала все більших розмірів, незважаючи на багаточисленні домовленості про припинення вогню, і ставало очевидним, що надій на оновлення Югославської держави немає.

8 жовтня 1991 р. Сабор проголосив ЮНА агресором і вирішив остаточно впровадити в життя своє рішення стосовно незалежності Хорватії. З того часу усі зусилля міжнародних організацій створити союз з югославських республік на зразок ЄС були приречені на невдачу. Хорвати не бажали нової федерації, бо вважали себе жертвою агресії з боку Сербії [5, с. 15].

Уряд Сербії, керівництво ЮНА заперечували свою участь у збройному наступі на Хорватію, хоча неодноразово заявляли про потребу “захистити беззбройний сербський народ” у цій республіці. 29 січня 1992 р. генерал-майор ЮНА Р. Младич (на той час – головнокомандувач армії країнських сербів) визнав, що 9-й корпус ЮНА перетворено у регулярне військо Сербської Країни [17, с. 542].

Вибух хорватсько-сербської війни у різних частинах Хорватії зумовив виникнення багатьох фронтів. Найважливішим з них був Вуковарський, де бої тривали 80 днів (25 серпня – 17 листопада 1991 р.). За три місяці блокади Вуковару з Сербії було перекинуто велику кількість військової техніки і живої сили, які мали взяти під контроль Східну і Середню Славонію та з’єднатися з сербськими силами у Західній Славонії, Банії і Кніні. Тривала оборона Вуковару політично, матеріально і психологічно послабила військовий потенціал сербської армії. За час 80-денної

облоги Вуковару сербські втрати становили 300 танків, 25 літаків, 7–10 тис. вбитих і 25–30 тис. поранених [13, с. 469]. Тримісячне стримування значних сербських сил на вузькому просторі Вуковару надало час Хорватії для організації і зміцнення своєї армії.

До Вуковарського фронту прилягав Східнославо́нський фронт (округи Вінковці, Осіек і Белі Манастір). Його стратегічне значення полягало у закритті шляху на центральні райони Хорватії. Тут боротьба мала передусім позиційний характер. Місцевим хорватам довелося пережити інтенсивний обстріл міст Вінковці та Осіек.

Західніше від Східнославо́нського виник Посавінський фронт. У результаті авіа- та артобстрілів серби взяли під контроль м. Модріца.

Кровопротитні бої відбувалися на Західнославо́нському фронті. Збройні сутички тут розпочалися у березні 1991 р. і до початку вересня того ж року проходили під знаком сербської переваги. У жовтні хорватська армія розпочала повернення Західної Славонії. У результаті підписання перемир'я і направлення у цю зону миротворчих сил ООН успішний наступ було припинено 22 грудня 1991 р.

Прибуття міжнародних миротворчих сил значно обмежило збройну боротьбу на Бановінському фронті в центральній Хорватії (округи Сісак, Двор-на-Уні, Гліна, Петріня, Хрватска Костайніца). До того часу сербам вдалося оволодіти містами Хрватска Костайніца і Петріня.

Подібного характеру події набули на сусідніх фронтах – Кордунському та Лікському. Тут також тривали запеклі бої, але жодній стороні не вдалося домогтися вирішального успіху.

На Північно- і Південнодалматинському фронтах вирішувалось питання про те, хто контролюватиме адриатичне узбережжя і матиме там свої військово-морські сили. Використовуючи факт незброєності хорватів, сербські повстанці до початку вересня 1991 р. повністю перервали транспортне сполучення від Загреба до середньої та південної Далмації. Зв'язок підтримувався виключно повітряним і морським шляхом. Однак з 15 вересня ЮНА почала блокаду повітряного простору і зайняла аеродроми в Осієку, Задарі і Дубровніку. Через три тижні вона повністю блокувала і морське сполучення. 21 листопада 1991 р. ЮНА знищила Масленіцький міст, щоб відізати Задар і Далмацію від решти Хорватії. Незважаючи на втрати матеріального характеру (великих руйнувань зазнало місто-музей Дубровнік), загалом хорватам вдалося взяти під контроль ці території [11, с. 556–559].

Після падіння Вуковара 18 листопада 1991 р. інтенсивність військових дій у хорватсько-сербській війні послаблюється. Федеральні і сербські добровольчі війська досягли своєї мети: взяли під свій контроль територію САО Країни і велику частину Славонії [19, с. 47]. Основні зусилля хорватських військ були спрямовані на створення опору сербському наступу у Східній Хорватії. Через те сербські ополченці, які діяли довкола Кніна, могли порівняно легко зайняти частину хорватської території, прилеглу до Боснії. Незважаючи на певні успіхи хорватської армії у листопаді–грудні 1991 р. і повернення окремих територій під юрисдикцію Загреба, наприкінці активних військових дій (січень 1992 р.) у руках сербських військ опинилася чверть території Хорватії [14, с. 393].

23 листопада 1991 р. у Женеві Ф. Туджман, В. Кадисвич і С. Милошевич підписали Договір про визнання внутрішніх республіканських кордонів, які могли змінюватися тільки мирним шляхом і за погодженням усіх сторін. Наступного дня було підписано угоду про виведення ЮНА з Хорватії, а 2 січня 1992 р. набула чинності угода про безумовне припинення вогню [17, с. 539–540].

На початок 1992 р. війною було охоплено більше 60 % території Хорватії; 31 % земель зазнали великих руйнувань, 25 % – опинилися під контролем сербських повстанців і ЮНА. Створені дві сербські держави (САО Країни і АО Славонії, Барані і Західного Срієму) були об'єднані в одне ціле лише декларативно (вони не межували одна з одною). Якщо для них головним завданням впродовж наступних років стало намагання домогтися визнання з боку світової спільноти, то для хорватської влади – повернути втрачені території.

Отже, можна стверджувати, що на початковому етапі конституювання Республіки Хорватії ядром її армії стали підрозділи міністерства внутрішніх справ, які до прямої агресії влітку 1991 р. з боку ЮНА і сербських добровольців виконували роль військових збройних формувань. Ця тема є першим кроком у дослідженні військової історії Республіки Хорватії на етапі її конституювання. Інші важливі моменти цього періоду (зокрема, детальний аналіз оборони Вуковара 1991 р., а також повернення Хорватією її втрачених територій) чекають на своє дослідження.

1. Кондрашов А. “Псы войны” гибнут в кукурузе // *Эхо планеты*. – М., 1991. – № 49. – С. 10–11.
2. Конституція Республіки Хорватія // *Конституції нових держав Європи та Азії*. – К., 1996. – С. 372–403.
3. Полегаев Г. “Суверенные” игры с оружием // *Эхо планеты*. – М., 1991. – № 5. – С. 12–13.
4. Полегаев Г. СФРЮ: перипетии конфликта // *Эхо планеты*. – М., 1991. – № 9. – С. 4–9.
5. Полегаев Г. Царь Душан и король Томислав // *Эхо планеты*. – Москва, 1991. – № 44. – С. 14–15.
6. Република Српска Крајина / Уредник З. Каличанин. – Книн; Београд, 1996. – 452 с.
7. Романенко С. Югославия: История возникновения. Кризис. Распад. Образование независимых государств. – М., 2000. – 495 с.
8. Сысоев Г. Политическое терпение кончилось // *Новое время*. – М., 1992. – № 23. – Июнь. – С. 28.
9. Югославия в огне: документы, факты, комментарии (1990–1992). – *Современная история Югославии в документах*. Т. 1. – М., 1992.
10. Bilandžić D. Hrvatska moderna povijest. – Zagreb, 1999. – S. 778.
11. Hrvatski almanah 1998/99. – Zagreb, 1998. – 720 s.
12. Jurčević J. Srbijanska oružana agresija na Hrvatsku 1990.–1995. godine // *Jugoistočna Europa 1918–1995: zbornik radova / urednik A.Pavličić*. – Zagreb, 1996. – S. 214–229.
13. Jurčević J. Vukovarski otpor srpskoj ratnoj agresiji na Hrvatsku 1991... // *Društvena istraživanja*. – Zagreb. 4–5 / God. 2 (1993). Br. 2-3. Ožujak – lipanj 1993. – S. 479–500.
14. Klemencic M., Schofield C. Croatia’s territorial consolidation and prospects for the future // *GeoJournal*. – Dordrecht; Boston; London. 1996. – April. Vol. 38, No. 4. – P. 393–398.
15. Marijan D. Jugoslavenska narodna armija u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990–1992 godine // *Časopis za suvremenu povijest*. – Zagreb, 2000. – Br. 2. – S. 289–321.
16. Mijatović A. Pregled političkog i državničkog rada dr. Franje Tuđmana: 1989–1999. – Zagreb, 2000. – 276 s.
17. Pavličević D. Povijest Hrvatske. – Zagreb, 2000. – 618 s.
18. Schwartz M. Hrvatska nakon Tuđmana: studija o nacionalnom usudu. – Zagreb, 2000. – 533 s.
19. Stark H. Kronologija Jugoslavenskog rata // *Posljednji balkanski rat: bivša Jugoslavija: svjedočenja, raščlambe, izgledi / priredio J.Cot*. – Zagreb, 1997. – S. 35–67.